

NAPLÓ 1942–2001

Részletek

ALEKSANDAR TIŠMA

I.

1943. VII. 26.

Süllyedek. Egyedül Pest menthet meg. Most látom, hogy csak a nagyváros felel meg nekem. Ott, magányosan elvegyülve a sokaságban, mintha kihúznám magam, jellemvonásaim élesen, végletesen kifejezésre jutnak. Itt minden olyan kicsinyes, beszűkült. Meg kell harcolnom még a barátaimért is. Egyhangúság. Semmi kaland.

1943. VII. 31.

Most, amikor – úgy tűnik – kievickéltem Draga bűvköréből, elismeréssel könyvelhetem el magamnak, hogy őt azért mindig józanul tudtam megítélni. A legszörnyűbb szenvedések közepette is világosan láttam, milyen: hogy természetéből adódóan ravasz, naivan romlott, szűzies a maga szabadoságában. Mindig uralkodni tud magán, de nem az eszére, hanem az ösztönére támaszkodva.

Készülök Pestre. Még csak várom, hogy visszajöjjön a Mama – meg az egészség. S milyen nagyszerűen tudok alkalmazkodni, amihez muszáj, most már elfogott a mehetnék.

1943. VIII. 3.

Ma megírtam az első elbeszélésemet. Jónak tűnik. Ha megérem, akarom, és dolgozom is, a siker nem marad el. Ez most szilárd meggyőződés.

1943. VIII. 8.

Belefogtam a Dragáról szóló regény írásába. Márai *Az igazijának* mintájára, azaz önelemző monológban írom. Mért éppen így? Azért, mert nemigen tudok jelenetezni, márpedig, ha harmadik személyben írok, ügyetlenségem teljes kudarchoz vezetne. Emellett hinni szeretném, hogy választásomnak mélyebb oka is van. Természetem szerint ugyanis a végsőkig őszinteségre és a jelenségekben, viszonyokban való teljes elmélyedésre törekszem, ez pedig csakis napló vagy monológ alakjában lehetséges.

1943. XII. 7.

Tessék egy példa, micsoda önzés állhat a nacionalizmus hátterében: Miközben azon tűnődtem, milyen nyelven fogok írni, ami nekem egyet jelent a nemzeti hovatartozással, úgyszólván közömbösen viseltetem a szerb, illetve a jugoszláv állam feltámadása iránt. Amióta azonban eldöntöttem (igaz, nem túlságosan szilárdan), hogy szerb író leszek, gondba ejt a szerbség sorsa – szeretném, ha a nemzet, amelynek elsősorban írok, minél erősebb és jelentősebb lenne.

*

Egy érdekes kérdés, melyet egyelőre nem tudok általánosítani: hogyan viszonylanak egymáshoz a vágyak meg az alkotás? Esetemben, úgy látszik, a vágyak távolmaradása alkotásra serkent. Csakhogy én elsősorban a gondolat embere vagyok, nekem pedig olybá tűnik, hogy ez alighanem másképp van a kifejezetten művészembereknél.

*

Én mindenekelőtt a tagadás embere vagyok. Jaj nekem egy pozitív vagy ilyen törekvésű társadalomban, de még egy olyanban is, amely azt hiszi magáról, hogy pozitív, vagy hogy ilyen akar lenni.

1943. XII. 10.

Huxley-val vagyunk rokon lelkek, könnyen elindulhatnék az útján. Gyanítom azonban, hogy ő éppen ott torpant meg, ahol a művész elkezd. *A Point counter Point*ben az életből vett alakok révén bár, mégis mintha az allegória eszközeivel írná le az írónak az alkotómunkát megelőző perlekedését önmagával. A vita nem dőlt el. Az írónak csupán

az sikerült, hogy művészi formába öntse ezt a küzdelmet, amely semmire sem vezetett.

1951. VIII. 8.

Gy. írt, levele tele van szemrehányással, hogy – merő hanyagságból – nem fogadom el hallgatólagos hívását, hogy Nyugatra szökjek. Azzal vádol, hogy taktizáltam a szívével, hogy utána szögre akasszam, mint egy dísz. A válaszom:

„Pár órával ezelőtt kaptam meg vádló leveledet. Telitalálatként ért – nem tudom, ráolvasott-e valaha valaki így egy férfira. De azt sem tudom, lehetett-e még valakire igazságtalanul ilyen vádakát mérni, mint énám. Első naptól kezdve, mikor emberrel valamilyen viszonyba kerültem (kezdve még talán szüleimtől) ösztönszerűen irtóztam attól, hogy akármelyik lelket rabommá tegyem. Ez az irtózásom már valóságos betegséggé fejlődött. Nagyrészt ezért voltam rideg azokhoz, akik szerettek. Sokszor, például, amikor legbensőbbben szerettem anyámat, és megláttam szememben azt a bizonyos belém olvadó örömet, mintha jéghideg zuhany hullott volna szeretetemre, s őszinte gyűlöletet éreztem iránta, de magam iránt is, aki egy lelket magamhoz láncolok. Hányszor rugdos-talak téged csak azért, mert éreztem, mennyire eszközöm vagy – ez jobban elkésérített, mint akármilyen más. Mindez persze önzésből eredt, de mindegy – így volt. És most éppen én kapom ezt a vádütést, hogy »meghúzgáltalak, aztán összetoltalak, aztán megpörgettelek stb.«, én, aki szenvedélyesen vágytam arra, hogy csak mint férfit, mint szép percet szeress, én, aki azért menekültem tőled a legocsmányabb kurvákhoz, hogy megszabaduljak attól a kintől, hogy uralkodva szeretkezem, és nem tudom a köztünk levő viszonyt megtisztítani imádatodtól. De így kell nekem. Ha annyira félttem zsarnokléteemtől, bizonyára joggal történt – zsarnok is vagyok. Ha annyira szégyenített a feletted való uralkodásom, bizonyára tudtam legbensőbb énemmel, hogy önzésem erre az uralkodásra vágyik. És biztosan valamely legtitkosabb taktikával azon dolgoztam, hogy magamhoz láncoljalak, ugyanakkor, amikor keserűséggel védekeztem lélekfelkínáló szolgálataid ellen. Így hát vádad valóban ott ért, ahol leggyengébb vagyok, ahol legjobban fáj. Hogy énmiattam valaki szenvedjen, ez számomra tűrhetetlen. Hogy pedig téged tudatlanul-tudatosan szenvedtettelek, ez már rémes és fojtogató gondolat. Sajnos,

úgy látszik, a valóságon alapul. Hiába védekeztem, az ember védtelen, amíg él, minden lépésével akarva nem akarva gázol, öl. Ez kétségbeejtően igaz. Úgyszólván ez az élet: ölsz, amíg meg nem ölnék. Hogy pont te vagy az áldozatom, ennyi éven át, ez a nagy büntetésem. Megérdemeltem, de – fáj, Gy. Fizetek azért, mert nem voltam elég szigorú annak idején, amikor – elválasztva a világban – újból levelet kaptam tőled. Ha elvem szerint cselekedtem volna, ezt írtam volna neked: »Többé nem szeretkezhettek – Isten veled, nincs semmi okunk, hogy továbbra is egymáshoz legyünk kötve, egy nagy illúzió szolgálatában.« Ezt azonban nem tettem meg, többek között bizonyára jólesett, hogy van itt egy hozzám láncolt teremtés, akitől időről időre hús kristály könnyecseppek érkeznek. Most látom, ez így volt, dacára, hogy nem így akartam. Most megkaptam érte a pofont.

De te is olyan pofont kaptál, amilyent megérdemeltél. Miért nem hagytál engem békében? Láttad, hogy önző vagyok, keserű, elkényeztetett, semmirevaló. Meg akartál váltani!!! Ó, női balgaság, a megváltás! Makacs voltál. Én eltaszítottalak magamtól tétlen keserűségembe süllyedve, te mindig újból eljöttél, megváltó tiszta szemekkel. A testeddel csábítottál megváltásra, a barátságoddal, mert mind a kettőre szükségem volt: vágódó voltam és magányos. Most pedig egyszerre ráeszmélsz arra, hogy játszottam veled, hogy te az én áldozatom vagy! És igazad van.

Mindez nagyon szomorú ellenképe a te szép elméletednek az élet magasztos célszerűségéről. Eszközei vagyunk barbár természetünknek, uralkodásvágyunknak, és amikor legtisztábban vélünk szeretni, lelket rabolunk vagy lelkünket rabolják – vagy mindkettő egyszerre történik.

Most benne ülünk nyakig. És te még azt kiáltod kétségbeesetten, hogy mindezt nem írnád, ha nem tudnád, hogy szeretlek. Hát még most sem látod, miből áll ez a szeretet?! Én persze szeretlek annyira, hogy kívánom a boldogságodat: »Milyen boldog ez a Gy. Éspedig énáltalam. Nagy vagyok és Eichner.« És melegednék a boldogságodon, míg meg nem unnám megint, keserűen: »Nézd, milyen boldog. Énáltalam. És én? Mi lesz az én boldogságommal?« Akkor megint kínoználak egy kicsit, s így tovább és így tovább.

Ezt csináltam veled, ha már választ akarsz leveledben feltett kérdésre. És hiába dühöngsz és szitkozódol és sírsz – az élet uralkodik

felettünk. A baj az, hogy te egy szörnyű, optimizmussal telített bomba vagy, kemény és szűz, és nem tudsz feloldódni. Mi az én tennivalóm szerinted? Belemenni a játékba, kiforszírozni egy olyan szerelmet, ami nem létezik? És most mit csináljak? Mit csinálhatok? Sírjak, mert eltörttem egy szívet és képtelen vagyok összeforrasztani és továbbadni a forgalomnak? Nagyon elszomorítottál, de jól tetted. Megérdemeltem. Kezdtem már tetszelegni »jóságomban« (egy melankóliaroham után, gyáván és halálfélőn, elhatároztam, hogy jó leszek). Most még csak az hiányozna, hogy meghassalak ezzel a levéllel, és hogy kezdődjön minden előlről.

Próbálj valami okosat kitalálni. Küldd el Michalt ide, hogy esetleg kivigyén hozzád, vagy gyere te magad. Vagy felejts el mindent. Én semmire sem vagyok képes.”

1954. VII. 12.

Hogy valamely élmény és művészi megjelenítésének kiterjedése mennyire az emberi találkozáshelyek látogatottságának és sokféleségének, rétegeztségének és szokatlanságának függvénye, az tegnap, Paragovóról visszajövet világosodott meg előttem. A csónak a Lalához címzett kocsmá előtt ért partot az újvidéki oldalon. Micsoda érzékcsiklandó kép! A hárfás – czúttal citerán – a Lavotta szerelmét játssza, az asztaloknál, a seregnyi új, esetleg ide várt arccal érkező csónak felé fordulva emberek ülnek és iszogatnak, az épület ajtajában pedig, egyik kezével a félfához támaszkodva természetes ifiasszony áll, aki a cseléd és a becsali lány kettős szerepét tölti be Lalánál. Vérbő férfiaktól vagy hamar és könnyen bepityókázó legénykékből álló, kisebb, tartózkodóbb társaság is akadt itt, néhány párocska meg család a közeli Telepről. Amikor pedig leléptem a csónak orráról, két szőke, urasan öltözött, tiszta és üde lányt pillantottam meg – akár testvérek is lehettek –, amint valamiféle idegen, érdektelen emberekkel libasorban vonulva, eltűnnek a bokrok között. Az egyik lány éppen félrefordult, s én egy pillanatig láthattam a profilját: a finom, fitos, tiszta arcocskát, a kék szemét, egy szemvillanásnyi időre pedig a meztelen vállát is a fehér ing alatt.

Újvidék, 1955. VII. 23.

A nyaralás utolsó előtti napján, Rosztovban (ahová a Papa halála után felgyülemlt gondok elől menekültünk), tökéletesen megvilágosodott előttem mostani életem egyik aspektusa. Kifejtettem Sa.-nak.

Mindeddig abban az illúzióban ringattam magam, hogy mivel nem tartozom sehová, felelősséggel sem tartozom senkinek. Egy Gavra Tišma nevezetű szerb ember, foglalkozása szerint kereskedő stb., fia voltam, akinek nézeteit és szokásait nem vallottam magaménak is, hanem inkább bojkottáltam őket az írott fikció nemzetközi világába menekülve, ahonnan lefitymáljuk a hazai szokásokat. Társadalmi helyzetemet tekintve valakinek a fia voltam csupán, tehát már eleve hagyományellenes felforgató, lázadó. Akár az életemmel is játszhattam volna, ezt-azt – legalább képzeletben – kockáztathattam volna a börtönt például, vagy a szökést a határon át. Mely csávából azután a háttér, azaz a család, azaz apám rántana ki, vagy nyújtana vigaszt, vagy szolgálna abban végső menedékül.

Most más a helyzet: most én vagyok soron. Amit teszek, magamnak teszem, magamnak, aki egy család feje vagyok. A környezetemmel és a társadalommal szemben elfoglalt álláspontom többé nem pusztán lázadás, nem is reakció, hanem határozott, végleges viszonyulás, definitív választás, a sors vállalása. Többé semmi sem tart csak úgy, ideig-óráig. Hanem felelősségteljes és végleges minden. Elhagyni az országot, például, az többé nem csupán olyasféle lépés, ami miatt pityeregne valaki, hanem itt a családfenntartó, a fő támasz tagadná meg kötelességét. Elöttem, végső soron, egyszer s mindenkorra lezárultak a sorompók, felelőtlenül, délibábot kergetve immár sehová sem mehetek. Ezt nevezem én legalizációnak.

Amely pedig négy évvel ezelőtt, 1951 szeptemberében, Abbáziában kezdődött, amikor Gy. magával akart csalni Franciaországba, s amikor én, meg sem kérdezve közelebről, hogy is képzelem azt a szökést, szökésem a határon át, ösztönszerűen elutasítottam az ajánlatot. Tudat alatt már a „birtokbavétel”-re készültem Sa.-val, amihez hozzáértendő volt, hogy majd írni fogok ezen a bizonyos nyelven. Később meg, ennek a tudat alatti (mindenesetre alapvető) döntésnek mintegy a bizonyágaképpen: a Gy.-vel való beszélgetések során egyszerűen elképzelhetetlen volt számomra, hogy velem menjek, s talán főleg ez tartott vissza

attól is, hogy – mint nővel – újra felvegyem vele a kapcsolatot. Jött a nősülés, a gyerek, álláshoz jutottam, végleges foglalkozást választottam, először életemben anélkül, hogy mindezen változtatni akartam volna. Lemondás volt ez az ábrándokról, Rióról, a nemzetköziségről, az átmenetiségről, a vándoréletről. Ez a lemondásról szóló döntés most dűlőre jut, s a gondok, kötelezettségek súlyos béklyóinak szorításában véglegesül. (A Mamát, mint velem összeférhetetlen teremtetést, azzal, hogy a lelkizéseivel való bajlódást másnak, a Papának vagy Anyónak engedem át, többé nem taszíthatom el magamtól; ha eltaszítom, az életből taszítom ki, az életből, amely most körülöttem, a család megtartó tengelye körül forog.)

Afféle filiszter lehetek csupán, azaz, hogy beletörődjem a megváltoztathatatlanba, és átvegyem az éltető és temetkeztető szerepét, amíg azt át nem vállalja tőlem a fiam. Vagy pedig fütyülök az egészre, s folytatom a felelőtlen fellejjarást, ami azonban valóságos büntett lenne most már, meg hát képtelenség is, mert ösztönöm mást sugall: azt, hogy rendezzem és legjobb belátásom szerint irányítsam dolgaimat.

Sa.-val egyetértettünk, hogy illetően helyzetem lehetetlenné teszi azt a munkát, melynek szenteltem magam, s hogy az egyetlen kiút az volna, ha szabályos hatósági engedéllyel külföldre távozhatnék, amire nézve pillanatnyilag van is némi kilátás, mármint hogy egy esztendő esetleg Kanadában tölthetnék.

A beszélgetést követő második éjszaka olyasmit álmodtam, ami ismételen rádöbbsentett, mennyire rozoga lábakon áll ez az én legalizált-ságom. Ha jól emlékszem, Saffer Pál jelent meg álomban. Ő és még egy magyar író bizonyos zsidó származású magyar írókról beszéltek ócsárolva, hogy á, azok nem is magyarok, és semmi közük az igazi magyar irodalomhoz. Szörnyen találva éreztem magam – most, utólag, olybá tűnik, hogy álomban magyar író voltam, és – természetesen – már zsidó is. Ezt a beszélgetést (azért-e, vajon, mert felpanaszoltam az elsőt?) egy másik követte, ezúttal szerb írók között. Amellett az elv mellett, hogy az író ahhoz az irodalomhoz tartozik, melynek nyelvén ír, Boško érvelt, én azonban keserűen állapítottam meg, mennyire keveset tud ő erről, s – ó, borzalom – azoknak adtam igazat, akik egyszerűen lefricskáltak egy egész életre szóló működési területemről. Ezen az epermérgezéses, lidércnyomásos éjszakán megélt rémálomban beláttam, hogy

c választott, idegen környezetben betöltött élethivatásom mennyire fikatív, igazában megalapozatlan és hiábavaló.

Most már akkor otthon vagyok: gépiesen, muszájból, vállalom a gondokat és kötelezettségeket: látogatom a Mamát a kórházban, írok Stanko bácsinak, hogy hathetes megemlékezést szolgáltatunk a Papának, legorombítom Sa.-t, bejárónőt veszek fel, ebben a percben pedig éppen a hitvesi ágyba készülődöm. Kettős életem legalizált fele újra beindult – méghozzá olyan erőteljesen, hogy ama rosztovi gondolatsort csupán reprodukálni tudtam, ellenben hogy átérezzem egész borzalmát és megsemmisítő erejét, azt már nem. Úgy látszik, vigasztalódom, hogy ez az én kettős életem – a kényszerűség és az ábrándvilág – a létformám, ennek leírása pedig maga az irodalmi mű, melyre predesztinálva vagyok, s amire – ilyen mértékben és így – egyedül én vagyok képes.

Újvidék, 1956. IX. 2.

Újvidék provincializmusának jelenetei a tengerről jövet. Már Stara Pazovánál egy másik zóna kezdődik: erre már nem jár gyorsvonat, óráig kell várni a csatlakozásra, légyrajok és klozetszag, óriási tömeg, amivel az utasszállítás kapacitása képtelen megbirkózni. A restiben kivénhedt pincér szolgál fel, aki már réges-rég megérdemelte a nyugdíjat. Hőség, a vízcsap pedig nem működik. Az emberek bőrdnjeikkel a vágányok között ácsorognak, várják a vonatot, amely ok nélkül késik. Akad egy pojáca, egyedül ő hoz némi pezsgést, elevenséget: jól megtermett fickó lakodalmas törülközővel a derekán meg a vállán, ugyanilyenbe bugyolálta be fiacskáját, aki sírósan rángatja el a kezét szégyenletében. A lakodalmas atyafi nagy léptekkel közelít s elvegyül a várakozó tömegben, majd borízú hangon bődülni bele a morajba nótájával, mely úgy valahogy kezdődik, hogy „Asszony, te, hallod, adj három forintot! . . .”

Újvidéken porlepte, álmos vasárnapi tespedtség. A városközpontban, vasalt fehér ingben, kiborotválkozva, hullamerev arccal emberek ténferegnek ebéd előtti unaloműzésékképpen; egyikük szürke pulóvert húzott az ing fölé vasárnapi ünneplő gyanánt. Valamiféle klimaxos lankadság árad el mindenben. Délután a fényképészműhely előtt magyar lagzi: fényképezkedni jöttek, fiákerokon; ráérő emberek gyűlnek köréjük, a sokadalom két végén kötényes asszonyok báméskodnak. Mindez órák hosszat tart. A temetőnél széledezik a gyásznap. Egy bácsika, miközben

a villamosra vár, az elhunyt felől érdeklődik egy kövér asszonyságtól: „Micsoda?! Megölték?” Ő pedig, azon frissiben, épp csak kifordult a temetőből: „Á, dehog. Részezes volt, oszt olyan injekciókat kapott, melyek után nem szabad inni. Csak hát ivott, oszt belehalt. Amott meg a nővére tépi a haját, és ordibál: »Megölték!«” – A postán csigalassúsággal halad a sor, az egy szál magában dolgozó, ügyeletes tisztviselő, önuralmát veszítve tudatlanságában, fél órát is elbíbelődik egy-egy küldeménynel. Nem tudja, mennyi az illeték egy külföldre szóló távirat után, megkérdezi hát, nem várhatna az ügy holnapig? Eközben a főutcán már megjelentek az első sétálók: házaspárok, akik ebéd után már szunyókáltak egy sort, pohos hivatalnokok kebles asszonyaikkal, az unalom fitorával arcukon. Előttük egy raj gyerek. Egyedül a facér asztfalthetyárok élnek itt valamelyest, ők azután betérnek spriccerezni, s estig valószínűleg eláznak.

1957. II. 24.

Az emigráció gondolata új nézőpontból foglalkoztat. Én gyermekkorom óta cipelem a szégyen terhét (a faji különbség miatt, apám bizonytalan helyzete miatt, anyám hűtlenkedései miatt), úgyhogy alapvető törekvésemmé vált: elutazni, eltűnni a messzeség névtelenségében. Ezzel párhuzamosan jelentkezett a másik vágyálom, mármint hogy írói hírnévre tegyek szert, mely aztán némileg tompította, visszafojtotta az előbbit, s önmagam szemében feloldozott velem született, kóros gyáva-ságom bűne alól arra való hivatkozással, hogy „megóvjam magam a mű számára”. Most, amikor tehetségemről lassacskán kiderül, hogy önelemzésben szerzett rutinnal párosuló, igen viszonylagos alkotókészség, feleslegessé válik az állványzat, melynek – állítólag – az volt a rendeltetése, hogy alátámassza a munkának ezt az építményét: hogy legalizáljon itt újvidéki íróemberként, aki nő, egy gyermek atyja, lakhatási engedélye van, mindenféle irodalmi társulás tagja. Félni sincs mit, hogy az állványok leszerelése után veszélybe kerül az alkotómunka – hiszen úgyszólván értéktelennek látszik. Akkor hát mért ne tartanék ki elsődleges törekvésem mellett? Főleg azért, minthogy másik talán nem is lesz hamarosan.

Stara Pazova, 1957. IX. 27.

Most megint benne vagyok nyakig – legérzékletesebben itt, Stara Pazován, a vidéki elsivárosodás határállomásán tudom megállapítani. Ami azt illeti, már Olaszországban érzett a büze a vámtiszt beléptekor, aki képtelen volt kiejteni az egyik utas családnevét, s azzal mentegette magát, hogy „az egyetemen nem franciát tanult”; koplaló cigány kinézetű, polgári ruhás kollégájának meg annak az olasz munkásnak a képében, aki olyan sajtot evett, amitől az egész fülke lábszagú lett, de aki búcsúzáskor megállt, hogy – mint legközelebbi szomszédjával – kezét rázzon velem. Ez már nem az a tartózkodó nyugati világ volt, melyet az utolsó dijoni útitársunk személyesített meg, egy jócskán megtermett, kopasz úr, aki egykedvű, okos szemekkel pásztázott a fülkében összesereglett balkáni népségen.

Azután megjelent a mi vámosunk, aki nem tudta rendesen kitépni a tömbből az úrlapokat, hanem csak szakadoztak; a másik, akinek továbbadta a papírt, az anyját emlegette egy görögnek, merthogy nem elég gyorsan nyújtotta oda az útlevelet; kiderült, hogy a kupéban ülő két amerikai hölgynek le kell szállnia és visszatérnie Triesztbe, hogy vízumot szerezzenek, amit Jugoszlávia tőlük kivételesen megkövetel. Egy időős bácsi, aki addig úgyszólván észrevétlen maradt, most csak úgy szórta a francia bölcselmeket hazai fordításban: „Minden lesz, csak mi nem leszünk”, „Az élet álom”, meg csupa ilyeneket. Egy becskerekki szalajtós mókamester lépett be: tengerészsapkával a tar fején Van de Velde Tökéletes házasságáról szavalt, melynek – ugyebár – minden megállapítása pontos, „noha kétszáz esztendővel ezelőtt írták”, és amúgy mellékesen a párizsi prostikról faggatott. Gátlástalan kitorése a keleties megszállottságnak.

Kezdetben belefájdult a fejem, aztán valahogy hozzáedződtem a helyzethez, sőt, mi több, rokonszenves vonásokat fedeztem fel egy másik útitársban, egy árumintavásárból hazafelé tartó, csupa haj kereskedelmi utazóban, aki ámbár a román népcsoporthoz sorolta a görögöket is, mégis némi igényességről, elvárásról tett bizonyosságot utazásunk körülményeit, a vonat késését és egyebeket illetően. Na, gondoltam, olyan vagyok, mint egy felfedező, aki éppen visszatér a bennszülöttek közé. Aki természete szerint a civilizációhoz kötődik ugyan, munkája azonban a vadonba szólítja. Azzal a különbséggel, természetesen, hogy magam

is egy bennszülött törzs sarja vagyok, melynek lustasága jószerével meg is felel nekem. – Az imént a pincér tévesen tájékoztatta az egyik utast a vonatindulás idejéről; amikor az illető elpanaszolta az esetet, csak annyit mondtam neki, hogy máskor illetékesebb helyen értesüljön, majd mindjárt eszembe ötlött, mért olvastam olyan bizalmatlanul a nyomtatott hirdetményeket a svájci állomásokon. Minden balkáni így viselkedne.

1958. XII. 19.

Az érett kor ereje. Kettős életet valósítottam meg: legalizáltságomat (még hozzá az íróit) és Riót – újvidéki viszonylatban. Sikert sikerre halmozok: a *Gavanski Jelenát* elfogadta mind az újvidéki színház, mind a belgrádi rádió; egyik elbeszélésemből, az *Apám utolsó lakásából* egy nap alatt hangjátékot gyúrtam. A sebek lassan begyógyulnak – az idő észrevétlenül, azaz melankólia és büntudat nélkül múlik. Ebben azonban, az erő eleddig ismeretlen, gyönyörű érzésén kívül, veszélyek is lappanganak. Óvatosságom arra int, ne bízam el magam túlságosan: az érett kor bódulatának csalódás lehet a vége életünk alkonyán. Na, és hol a mű? Vajon illetéknéppen kell-e bevárni, cafatokban, ahelyett, hogy egy szem, hús-vér gyermekünk lenne? Tisma Sándor azonban, ahogyan Ilija nevezett el (az igazi énem, akihez ez a háborús névváltozat, amit ő maga sohasem fogott fel, annyira jól illett), ez a Tisma Sándor tehát figyelmeztet: óvakodj az ámítástól, nemcsak azért, mert megcsalatozol, hanem mert elterel alapérzésedtől, a lelőhelytől, a telértől.

1959. II. 23.

A legerősebb jellem- és sorsformáló élményeket gyermekkorunkban éljük meg; valamennyi igazán emlékezetes ismeretségem egy magyar zsidó környezethez fűződik. Hogy azonban ábrázoljam is őket, nemigen megy, mert túlságosan fájón gyökereznek sokféle elfajzottságomban, s mert idegenek attól a nyelvtől és mentalitástól, amelyen, illetve amelynek írni szándékozom.

1959. II. 24.

Vasićnak a *Két hónap a jugoszláviai Szibériában* című riportkönyvét olvasom a számtalan albán lázadás egyikének idejéből, a mi örökös primitivizmusunk, vérszomjunk, elemi fiziológiai szívósságunk képeivel.

Itteni viszonylatban bármelyik szépirodalmi sikerkönyvnél jelentősebb mű. De annyira nyomasztó, kínos.

1959. VI. 4.

Egyvégtében olvasom Déry *Nikijét* és a *Les mauvis coupst* Vailland-tól. Az első: gyengébb műve egy, a közszereplés béklyóiban vergődő írónak (Dérynek, akit kilenc évre ítéltek és most is börtönben ül), a másik pedig egy százszázalékos művész briliáns műve. S értékeinél fogva Déry mennyivel nagyobb mégis! Nagyobb már témájánál fogva is, mert noha egy kutya sorsával foglalkozik, napjaink valós vészhelyzeteit írja le, ártatlan emberek letartóztatását és fogva tartását, politikai hátterű megaláztatását, az ember elembertelenedését egy zsarnoki korban. Ezzel szemben Vailland egy hitében megingott környezet rothadtságát ábrázolja. Ő megállapít, világosan, mesterien, Déry viszont – egy kissé naivan – együtt érez. Azonban ennek a részvétnek egy cseppje többet ér a vaillandi luciditás egész tengerénél.

Szerintem kétféle író van: a mániákus és a humanista. A mániákus fajta csupán egyetlen sérelmet szeretne világgá kürtölni: a maga nagy bánatát, utána több-kevesebb sikerrel azt variálja gyógyírt keresve rá. A humanistát mélyebb sérelem sarkallja: olyan, amelyik társadalmi vagy kozmikus igazságtalanságból ered. A maguk naivságában, mert nagyralátóbbak és talán hasztalanabbak is, ők nyomnak többet az igaz értékek mérlegén. Közülük kerülnek ki a nagy epikusok. Az előbbieket pedig, nos, ők az úgynevezett moralisták. A moralizálás a gyengébbek szükséglete, azoké, akik magukat sem tudják elviselni, hát még másokat. A költők egyszersmind alatta és fölötte állnak egyiknek is, másiknak is: ők nem gyógyítgatják sebeiket, ők fürdenek bennük.

1959. VI. 15.

Tegnap írószakosztályi gyűlés Zentán. Amikor fölláttam a belgrádi vendégek jelenléte miatt, azt olyan leplezetlenül epésen tettem, amilyent a kisebbségi érzés ébreszt az emberben; amikor a magam kirohanásait leplezgettem, akkor meg otromba voltam. Ők azonban (Đ. Radović, St. Jakovljević, Brašanac, Vukosavljević, vagyis mindannyian az egyetlen Raičković kivételével) valóban rémesek voltak, s ez valamelyest mentheti türelmetlenségemet. Rémesek voltak a magyarok is a maguk édeskés-lelkesedő leereszkedésével a néphez. Az efféle hely-

zetekben az egyetlen, aki úgy tud viselkedni, ahogy kell, az Mladen. Tőle kérdeztem meg, „hogyan viselt el harminc esztendő a vajdasági irodalmi életben”. „Úgy, hogy egyedül voltam” – válaszolta. – „Olyképpen, hogy mindig magányra vágytam, magányra, a szobámban. Hogy nem akartam semmiféle kapcsolatban lenni ezzel a belgrádi társasággal. Hogy nem érdekelt semmiféle Zenta.” – „De hát ugyanígy Újvidék sem érdekelte magát” – jegyeztem meg. – „Igazában semmi sem mindabból, amiben élt.” Mladen bólintott, s beszélgetésünk ezzel véget is ért. Elmulasztottam ráolvasni, hogy valójában egyáltalán nem érdekelte és nem is érdekli a XVIII–XIX. század irodalmi élete sem, amelyet pedig tanulmányoz, s amely annyi temperamentummal színesíti esszéit. Hogy ez a világ csupán ürügyül szolgál neki ahhoz, hogy dolgozhasson, élhessen; viszont a való életre abban a világban is éppoly képtelen lett volna, mint amennyire életképtelen ebben a maiban. Mert noha azt a kort a felvirágzás korának tudjuk, az élet itt, valószínűleg, akkor is ugyanilyen vidékis sýnylódés volt, mondjuk, egy Bécshez vagy Pesthez képest.

1960. X. 1.

Márai: „Der grosse Schriftsteller, der wahre Schriftsteller setzt immer die ganze Literatur fort, er setzt etwas fort von den Veden bis zu unseren Tagen. Der nur-gute-Schriftsteller in einer eigenen Manier: er sagt innerhalb ihrer Möglichkeiten etwas zeitgemässes” (*Geist im Exil*).

*

Az olyan vágású emberekhez, mint Major, tántoríthatatlan akaraterejük miatt vonzódok. Major, amikor huszonöt éves korában, politikai feladatot teljesítve, átvette a *Híd* szerkesztését, elhatározta, hogy az írásnak szenteli magát, és öt év alatt a legjobb lett vajdasági magyar viszonylatban.

Másfelől, az ilyen emberek (mint Major, mint Ilija) mért vonzódnak hozzám? Valószínűleg az én lagymatag megfontoltságom miatt. Vagy kompakt egyféleségem miatt, mivel őbelőlük viszont bármi lehet: Ilijából tanár és technikus és zenész és ideológus; Majorból ideológus, földmérő és író – vagy akár egyik sem. Nekik csak akarni kell, az útírány mellékes. Efféle ember Milankov is; valószínű, hogy többé-kevésbé ilyen fából van faragva minden prózaíró, azaz nem-költő. Ezek az írásban találták meg akaratuk érvényesítésének útját. Mirko Simić biológus-kutató pedig

egyszer megvallotta nekem: „Világéletemben mindig alkotni szerettem volna valamit, csak hát egyetlen művészethez sincs tehetségem. Ezért adtam a fejem kutatómunkára, hiszen az is egyfajta alkotás, építés.” Minthogy azonban Mirko tudatosan tért le az útról, a tántoríthatatlanságon, bizony, csorba esett. Megkedvelte a kellemes társaságot meg a pénzt.

Zenta, 1961. III. 17.

Major, akivel együtt vagyunk a táborozáson, ismételten a vajdasági azonosságtudatról szóló elképzelésével nyösztet. Hiába szajkózom, hogy ez engem mélységesen nem érdekel – megvádol, hogy merő kényelemszeretetből helyezkedem ilyen álláspontra. Végül előrukkol a nagy aduval: hogy a vajdaságtudatra azért van szükség, hogy az itteni magyarság nacionalista hangulatú része más irányt vegyen, igen ám, de ehhez az kellene, hogy a szerbek is belesegítsenek és hasonló áldozatot hozzanak, de nem teszik, s éppen ez az, ami őt idegesíti. Az eszmecsere további részében sikerül rávilágítanom, hogy a vajdasági szerbek ilyen értelmű átállása szükségtelen, sőt maradi lenne, mert nacionalizmusba torkollna, mivel a Vajdaság, az ő szemükben, a nemzeti betokosodás jelképe, másrészt a vajdaságtudat hiánya őket nem édesgeti a határon túlra, az irredentizmusba, mint a magyarokat. Közben azért lehangolódom: egyszerre megvilágosodik előttem, hol vagyok. Egy elmaradott agrárvidéken, ahol dúl a harc a kölcsönös kiirtás ellenében, amely egyszer újból elkövetkezik, egy felfogásaiban szűk látókörű vidéken, ahol nincs kozmopolita értelmiség, reménytelenül egyedül. Nem csoda, hogy idegenkedem mindenféle egyesületesditől; túlságosan gyengének érzem magam ahhoz, hogy elviseljem a reáliákat, amelyek szüntelenül emlékeztetnek rá, hol vagyok.

Újvidék, 1961. IV. 2.

A zentai ügyek beépíthetők a *Városunk legszebb lánya* című elbeszélésbe. Major meg én lehetnénk a szemlélődő idegenek (ő – esetleg – mint aki még érdekelt is lánynál). Helyszínek: a fürdő, az irodalom- és művészetbarátok klubja, a Royal Szálló, Tripolskyék lakása, a Hajduk kocsmá, a cukrászda. Szereplők: Tripolsky, amint ördögbőr sportöltözékben, jócskán rövidre szabott nadrágban, amely még feltűnőbbé teszi kacszázó járását, megérkezik a fürdőbe, oldaltáskával a vállán, amiben,

alkalmasint, a váltás fehéreneműt meg a törülközőjét hozza; szép, her-
vatag felesége; Vorgić, a klub elnöke; Vuković, aki Pósa Rózsa révén
küldöztette a verseit Majornak közlésre; a T. S. Eliot-képű pederaszta
professzor; Benes, az ifjú festőművész; két diáklány, a képzőművészet-
pártoló csoport tagjai; a műkedvelő asztalos, aki rendszerint a *Vita*
tárgysorozati pontra fut be. A „legszebb lány” több személy ötvözetéből
kellene összehozni: Bizsu doktornőből (intelligenciája és hivatása sze-
rint), Mártából (a külső alapján) meg az ügyvédék lányából, aki bukk
a montenegróira (nyugtalanága miatt). Az ügyvédlány a klub társala-
pítója, s amikor irodalmi estet tartunk, felsóhajt: „Milyen jó volna csupán
hallgatónak lenni, s nem házigazdának is!” Feszült viszony Tripolsky
feleségével, esetleg a férjemuram némi közeledése miatt. Sőt, talán ez
lehetne az elbeszélés vezérmotívuma: plátói szerelem a kultúrvezető
Tripolsky iránt, akiben nem veszi észre a komikumot, mert egész lényét
áthatja ez a szerelem. Vagy talán, mindig mint a legszebb, kézről kézre
járjon a szerelemben, de úgy, hogy egyik se teljesedjék be egészen.
Ennek az elképzelésnek megfelelne az a jelenet, amikor a prókátornő
megkéri Majort, üljön le vele addig, amíg a nagynénje (Verner felesége)
nem távozik a klubból, majd pedig összehozza a nénikéjét a montenegrói
barátjával, utána úgy intézi, hogy a montenegrói csatlakozzon a cimbo-
rájához, hogy a legvégén ő is csatlakozzék a montenegróihoz. A történet
vége az a Royal-beli jelenet lehetne, amikor a montenegrói, már része-
gen, sértegeti Majort: „Az a csupa kopasz állandóan fixíroz!” – Min-
denképpen bele kellene foglalni a Tisza-parti sétánkat: Bizsu, Tripolsky
a nejevel, Major meg én. Bizsu vágyakozása Csóka után, „hej, csak
egyszer ott alhatnék”, Tripolsky sajnálkozása, hogy nem hagyhatja el
Zentát, mert megszokta a tágas lakást, mindannyiuk egybehangzó ne-
hezményezése, hogy a silótorony közvetlenül a Tisza partján épült, s
így rontja az összképet – amott meg egy élő lélekkel nem találkoztunk
egész úton. Majd mindkét nő bejelentése, hogy na, holnap rohammun-
kára mennek a gyerekekkel a Népkertbe: „Megyünk összeszedni a
hullákat, amiket a tél hagyott maga után.” Egy diáklányt emlegetnek,
aki megkérdezte, ugyan mit csinált az a pár a Stevan Sremac-szobor
mellett a parkban. – „Mért gombolták ki a kabátjukat?” Kiruccanás a
halászcserédkhoz, csúf épületmonstrum, zöldre meg pirosra pingált, két
kis hétvégi házzal a szomszédságában. Fröccsök és halétel, amely azon-

ban nem a legjobb féléből készült, állapítja meg Tripolsky, ért hozzá, hisz' Zentán nőtt fel. Egyébként Tisza menti néprajzi motívumok gyűjtésével foglalkozik. Íme egy tréfás hasonlat a szépségről-csúnyaságról. Azt mondja a cigány: „Amikó megsületté, olyan csunya vótá, hogy az anyád két hétig a seggedet csókóta, mer nem tudta, hun a pofád.” Vagy a szegénységről, megint a cigány: „Amikó csecsszopó vótá, az anyád újságpapírba pólyátt, oszt kivagdosta belüle a nagybetűket, hogy ne törjék a feneked.” A szoknyavadász révész az asszonyokhoz, akik a kikötőben ülnek, és lesik, hogyan évődik majd velük: „Én vagyok a Tisza Pista. A feleségem a Pincér Terka. Hoci, nesze, ha van merszed.” Egy fénykép a csárda előtt a szájában rövid bottal apportírozó farkaskutyával. Mindezt egynéhány nap eseménysorába sűrítve, a városszépére helyezett drámai hangsúllyal.

1961. XI. 12.

Megjártam Lengyelországot, Bécset, Pestet – csak azért, hogy még inkább ráébredjek, mennyire magányos és mindentől elidegenedett vagyok. Én hazátlan zsidó vagyok, de egyúttal olyan ember is, aki híján van a gyors, zsidós alkalmazkodóképességnek és azzal a környezettel való azonosulásnak, melyről tegnapig még idegenkedett.

1961. XI. 23.

Méray–Aczél *Tisztító viharát* olvasom. Nem véletlen, hogy a – Rákosi, Farkas, Gerő, Révai alkotta – sztálinista „négyesfogat”, amely egy idegen, Moszkvából hozott kaptafát erőszakolt a magyarokra, melyet ők nem tudtak megemészteni, csupa zsidókból állt. Nem véletlen, ámbár elképesztő, hogy éppen a zsidók, máskülönben puha és félnék nép, műveltek ilyen kegyetlenkedéseket. Nekik nincs és nem is lehet érzékük a konkrétumokhoz egy nemzet életében, ha azt mégoly sajátjuknak érzik is. Nem érzik egy jelkép, egy dallam, egy díszítőelem, egy név jelentőségét. Akarva-akaratlan elvontabban döntenek azoknál, akiknek a nevében döntenek.

1961. XI. 26.

Lengyelországi, bécsi és budapesti utamról írok. Érdekes, hogy ebben a műfajban írt minden munkámmal – ez a harmadik ilyen – egyre közelebb kerülök az igazsághoz önmagamról. Az első útirajzban a

látottakat írtam le, ha pedigriglen okoskodtam, akkor azt egy absztrakt első személy látászögéből tettem. A másodikban már megvallottam tehetetlen elvágódásom, azt, hogy idegenbe, a nagyvilágba vágyom. Most a zsidóságról beszélek, mely a párizsi riportban az általános jelentésű „emigráció” címszó alatt szerepelt. Egyébként hát ilyen irányt vett az utam: mind közelebb vezet lényegemhez, az eredetihez.

1961. XII. 3.

Ahogy utirajzom írása közben budapesti múltam témájához közeledem, mindinkább belátom, hogy egyedül akkor ábrázolhatom hitelesen, ha zsidó kapcsolataimat is feltárom, mert ezek említése nélkül írni pesti helyzetemről 1942–43–44-ben, az igazság meghamisítása volna. Ez a dilemma eddig nem vetődött fel ilyen éles alakban, minden bizonnyal azért nem, mert írásaimban még sohasem ütöttem meg ennyire személyes hangot. Elhallgatni, tehát, a teljes igazságot, vagy pedig vállalni a lelepleződésemmel járó szégyent, ami azután nacionalizmushoz, mi több, távlatilag, nemzeti miszticizmushoz vezet? Fájdalmasan, szánalmasan kitárulkozó, siránkozó kis zsidó legyek? Ez ellentmondana egész eddigi emberi tartásomnak, aminek a méltóságomhoz való görcsös ragaszkodás a lényege.

Egyébiránt nálam az úgy van, hogy az igazság – félzsidó mivoltom megszenvedettsége – nemcsak hogy el van fojtva mélyen, hanem a tartós visszafojtottság révén annyira kihunyt, hogy már nem tudnám témává fejleszteni. Sőt, mindezért ma már azt sem tudom megítélni, hogy volna-e értelme, értéke, s egyáltalán szükség van-e rá. Bűvös kör: ha nincs szenvedés, téma sincs, másfelől viszont a szenvedés fojtotta meg a témát. Kibányászni valahonnan – talán jót tenne a személyiségnek, kérdés azonban, használna-e az írásnak. Vagy nem sodorna-e még inkább tétútra.

1963. IV. 28.

Déry Tibornak sikerült, hogy a Rákosi-korszak után írt elbeszéléseiből teljesen kilúgozza a szocrealizmust: ebben rejlik ezeknek a szövegeknek az értéke. Amikor azt mondom, szocrealizmus, nemcsak a fehér-fekete valóságábrázolást, nem is a hurráoptimizmust, a romantikát stb. értem. A szocrealizmus ott kezdődik, amikor valaki olybá veszi, hogy a rendszerváltással egy csapásra megváltozott az emberek közötti

viszony is. Nemcsak kommunista írók esnek ebbe a tévhitbe, hanem nem-kommunista és anti-kommunista szerzők is. Ha a kommunizmus pártján van, ha ellene, mindje igyekezik kihámozni és felmutatni e viszony újdonságait. Déry megszabadult ettől a rögeszmétől. Amidőn a kommunista Ancsa mérnököt jellemzi, csupán mellékesen magyarázza meg, hogy Ancsa mért lett kommunista, s később mért csalódott a kommunizmusban. Ancsa életének lényegét ugyanis a felesége meg elhunyt fia teszi Niki kutyát is ideértve –, semmiképpen sem a kommunizmus vagy a kommunistaellenesség, még a börtön sem, ahová a kommunizmus juttatta. Ezért jó ez az elbeszélés.

A másik tévhit, amely szorosan összefügg az előzővel, a témát illeti. A szocrealizmus ugyanis megkísérli, hogy olyan új témákat „hódítson meg” az irodalom számára, mint amilyen az üzleti élet, a munka, a harc. Azt hiszem, Boškónak az *Egy német katona naplójában* áll valahol, hogy létezik egy meg nem élt idő, ilyen – például – a hadifogságban, a hadseregben eltöltött idő. Így igaz. Az az időszak, amit az ember kötelességteljesítés közben: katonai szolgálatban, (muszájból) háborúban, az irodában vagy gép mellett dolgozva tölt el – nem az ő intímen megélt ideje, híján van az élménynek és nincs köze az irodalomhoz. Csak amikor az ember azonosul a kötelességgel (ha a háború fő helyen álló, személyes élménye), a kötelességteljesítésből akkor lehet téma. Déry megértette: Ancsa a börtönéveket üresjáratnak érzi, ő ott folytatja az életet, ahol letartóztatása napján megszakadt, s mi ezt elhisszük.

BORBÉLY János fordítása

(Folytatjuk)

JEGYZET ALEKSANDAR TIŠMA NAPLÓJÁHOZ

Aleksandar Tišma *Dnevnik 1942–2001*. Sremski Karlovci–Novi Sad, 2001. című 1186 könyvoldalnyi naplójából közlünk olyan részleteket, amelyek megítélésünk szerint olvasóink számára különös érdeklődéssel bírhatnak. Egy ilyen nagy terjedelmű, több mint öt évtizedet felölelő feljegyzéssorozatban nyilván a legkülönbözőbb irányultságú olvasó is talál érdeklődésére számot tartó adalékot. Érdekelheti a jeles író karrierjének nemcsak intim története, de lelki drámája is; másokat az író életrajzi vallomásai érdekelhetnek: a szeretetében háttérbe szoruló apa és az anyja iránt következetesen gondoskodó fiú megnyilatkozásai szinte napról napra; el lehet időzni az újvidéki és a belgrádi írók-szerkesztők baráti köréről közölték felett, annál is inkább, mert a szerb irodalmi életről kapunk érdekes adalékokat. Különös figyelemmel olvashatjuk az író küzdelmét előbb identitásáért, azután a szenvedéssel vállalt zsidó identitásával vívott, meg-megisméltendő küzdelmének vallomásait. Elgondolkozhatunk a magyar irodalomhoz fűződő, termékenynek bizonyuló kapcsolatait felett is. A *Híd* hasábjain a magyar és a vajdasági magyar irodalomról szóló megjegyzéseit, valamint az identitásával kapcsolatos vallomásos megnyilatkozásait olvashatjuk. Végezetül hadd jegyezzük meg, hogy ezt az impozáns terjedelmű naplót az identitás drámájának szövegkönyveként is értelmezhetjük.

Tájékoztatásként közöljük, hogy az író 1991-ben a *Književnost* című belgrádi folyóirat folytatásos közlése után *Dnevnik 1942–1951* címen külön kötetben jelentette meg a naplójegyzetek első kilenc évében keletkezetteket. A naplóírás természetéből következik, hogy benné olyan feljegyzések is vannak, amelyek még élő, vagy nemrég elhunyt személyekről szólnak s nehezményezést válthatnak ki. Az ilyen mondatokat az író elhagyta, de könyve végén az elhagyott részletek, mondatok, mondattöredékek, szavak az eredeti naplóban található lelőhelyét jegyzékbe foglalva közzétette.

BORI Imre